

گۆتۈرمەيە چالشيير. او، اتابك امين السلطاني - عزل اولوب اوزوپايتا كۆچمۈشدۆ - باشدان ايرانا چاغشيريپ و صدارتي اونا تاپشيريپ و آناپاسانين ايمضالاماسيندان باش قاجيريپ. بو زامان تبريز آياغا قالخشيپ بازارئ باغلاييب، انجۈمنلر قوردولار. شيكايتلر باشلاندى. بئله بىر زاماندا اتابك تئورر اولدور. محمدعلي شاه مجلسي تۇپا باغلادى. تبريزين سسيه آيرئ شهرلده سس وئرديلر. تبريز اينقبلايئين آليشقان بىر اوجاغئ اولموشدور. ستارخان اينقبلاپ بايراغشيني قالديريپ و ايرانين بۆتۆن شهرلري بو حركته قارميشدولار. تبريزي ساكيت ائتمك اۆچۆن قوشونلار گۆندريلدى. تبريز موحاصره يه آليندئ. آما آذربايجان ايگيدلري قارشئ سئندا داينا بيلمه دير. ايرانين دۆشۆنجه لي آداملارئ تبريزين بو جسارت و شهامتندن اوزك تاييب حركته گلديلر. اۆلكه نين باشا- باشئ بىر پارچا اود اولموشدو. تهران-ي فتح ائتمك اۆچۆن بۆتۆن شهرلردن تهرانا سارئ يۇلا دۆشدولر. شاه روس بايراغئ آلتينا سيغشيدئ. آنجاق محمدعلي شاه، مجلس طرفيندن خلع اولاراق، ۱۳ ياشلي احمد ميرزاني سلطنت تختينه قۇوزادئ. ايكنجى دۇنه اولاراق مشروطه و قانونلوق ايش اۆسته گلدى، آنجاق چۆخ زامان سۆرمه دى و «رجال» عونوانئ ايله بىر سئرا فۆرصت تاپانلار، اصيل ايقبلاچي لارئ قشراغا قۇتوب، اوزلري ايش باشيندا اوتوردولار. مشروطه بۇغولوب، قهرمانلار بوجاقتا قالدولار. مشروطه دن كچه بىر آد قالدئ.

شۆيه يۇخدور كى مشروطه اينقبلايئ كچه سئتاسى حركتلرده تۇخ، بلكه مدنى فيكرى يوكسه ليشده ده اثر قۇتموشدور. مۆختليف صينفلر اوزلرينى بو دۆيۆشده سئناييب، اوندا ايشيراك ائديپ و اوز وئر قۆوه لريني اوزه چيخارميشدولار. هر حالدا، تاريخمئيزين بو مرحله سينده سئناستدن علاوه، دۆشۆنجه و آماللاردا اورتايتا چيخدى. خالقمئيزين ادبي حياتيندا بۇيۆك دۇنۆشلر ياراندى. شاعير و يازمچيلار، قلمى بىر سيلاح كيمي اله آليپ دۆيۆشه چيخدولار. سنگر مۆباريزه لري درگى لره چاتدى. مطبوعات اينقبلاپ اولاي لاريلار برابر، مۆباريز ايگيدلرين سئتاسى فيكirlريني ياتماغا مشيدان آچدولار. يازمچيلار يۇل گۆسترمه يه چالشييب اينقبلايئين معنوى رهبرليشيني بۇيۇنلارينا آلدولار. نئچه - نئچه درگى لر مشيدانا گلدى. بو درگى لرين عۆمۆرلري آز اولورسادا تأثيرلري چۆخ اولدو. بونلارين آراسيندا «موللانصرالدين» مجموعه سى بىر پارلاق اولدو كيمي هر يانا ايشيق ساچير و اينقبلايئ معنوى جهتدن ايرلي آپايرئ، خالقتا و رهبرلرده مۆباريزه روحونو ديريبلدير.

بو زامان چۆخلو درگى لر مشيدانا قدم قۇيور، «موللانصرالدين»، بهلول، زنبور، مرآت، آري، لكلك، طوطى، مزه لى، باباي امير، تارتان - پارتان، مشعل تۆركجه ديلينده چيخشير، ايراندا فارس ديلينده ده نئچه - نئچه درگى بوراخشيلير، آنجاق هاميسى موللانصرالدين تأثيريندن ياخا بوراخا بيلميرلر.

۱۰-نجی عصرین اوللرینده آذربایجان ادبیاتسۇ و مطبوعاتسۇ اینکیشافسۇندا، مۇللانصرالدين مجللهسى نين ميشيل سيز رولو اولموشدور. بو مجلله روسييه نين ۱۹۰۵-نجى اينقىلاپسۇندا، ايرانسۇن مشروطه حركاتسۇندا، تۇركييه حركاتسۇندا، قشيسا بير سۇزله دئسك بۇتۇن شرق اۆلكه لرى نين اينقىلابى حركت لرينده گۆجلۇ تاثيرى بوراخسۇب اينقىلابا يارديم چى اولموشدور. او، تئزاريزمى، ايستېدادى، ايرتيجانى هر پالتاردا و هر اۆلكه ده تاېدالايتسۇر. بو درگى اونلارچا آذربايجانسۇن بۇيۇك يازمىچى و شاعىرى نين تئتشيمه سينه ايمكان يارتمشسۇدۇر. جليل محمدقولوزاده، على اكبر صاير، عبدالرحيم حق وئريسۇ، جعفر جبارلى، «غمگسار»، نریمان نریمانو، اوزئسئير حاجى بئنگلى، محمدسعید اوردوبادى، نعمان زاده، عظيم عظيم زاده، عسگرزاده، سلمان ممتاز، بايرامعلى و باشقالارى بو ساحه لرده قلم چالسۇرلار. مۇللانصرالدين تكجه قافقاز و ايران خالق لارنسۇن اۇتناماسۇندا يۇخ بلكه بۇتۇن شرق اۆلكه لرى نين اۇتنامسۇندا دئرلى رول اۇتئادى. اورتا و تاخسۇن شرق ده مۇستمله كه ظۇلمۇنه، مۇطلقيت اصول ايداره سينه، مۇوهوماتا قارشى كسكىن ساتئرانسۇن بائراقچى سى كيمى تانسۇنئردى. او، وۇلقا بۇيو اۆلكه لرده بير طنز- ادبى مكتب ياراتدى. هاميدان گۆزه چارپان و دئرلى اولان، اۇنون دۆزگۆن سىئاسى - مدنى باخشسۇ ايدى، بۇتۇن يازديغى تحليل لر، سىئاسى گۆرۆش لر، زامانسۇن قاباقچىل دۇنيا گۆرۆشۇ ايله اويتغون اولوردو.

مۇللانصرالدين ايران مشروطه سينه يازديغى مقاله لر، فيليه تۇنلار، چكديشى شكىل لر، كارىكاتۇرلار، چاپ اتئديشى شعرلر بير زاماندا دا ئانمايئسۇب، ايندى ۱۰۰- ايل بو حاديه دن كسچيرسه ده اثرلر هله ده دىرى، جانلسى و تاثير اندىجى دىر.

مۇللانصرالدين بيرينچى ساپئيدا ۱۰۰۰- نۇسخه ده، ايكنىچى ساپئيدا ۱۰۰۰- نۇسخه و سۇنرا ۵۰۰۰- نۇسخه ده چاپ اولوب ياتئسۇلدى. بو درگى هيندوستاندان توتوب ميصره قدر اۆلكه لرده ياتئسۇلئسۇب، اللرده گزيردى، مجلس لرده اۇخونوردو. دئرلى يازمچىلار هسئسئتى طرفيندن مۇوضولار سنچىلئسۇب، هر بير عۇضۇ بير بوجاغئسۇنى آراشئيرماغا جان اتئسۇردى. بوردا هاميدان آرتئق كارىكاتۇرلار اۇنملى رول اۇتئسۇردى، بلكه درگى نين حجمى جه يارئسۇنى شكىل لر توتوردو. بو ايش لازيم ايدى چۆنكى خالق ساوادسئز ايدى شكىل لر اونلارى دۆشوندۆره بيليردى و بۇيۇك تبليغى اهمىيته ماليك ايدى. عظيم عظيم زاده بو شكىل لرله مشروطه دۆشم لرىنى ايفشا انديردى و هاميدان آرتئق محمدعلى شاه- سى گۆلۆنجه توتوردو، عكس اينقىلابچى سيمالارى آيدىن لاشدئيرئسۇب، منفى قۆوه لرى روسوا انديردى و خالقسۇ عدالت سىزليته قارشى عوصئانا چاغئسۇرئردى. بورادا شعر، فيله تون، مقاله و كارىكاتۇردان علاوه، اۇتون، حيكايه، رومان دا يازىلئردى.

موللانصرالدين هاميدان آرتييق ايران مشروطه حركاتىنىڭ ايزلەيىرىدى. هر ساينىدا مشروطه حاققىنىدا بىر - ايكي مطلب و مؤوضو وار ايدى.^۱ محمد قولوزاده نين مقاله لرى نين اۆچۆندىن بىرى ايران خالقىنىڭ و اىستىدادا قارشى حصر اولموشدو. اونون يازدىقلارنى ايران يازىچى لارنىڭ ھۆسە گتيردى و «دەھخدا» كىمى بۇيۇك بىر يازىچى اونون مقاله لرى و فيلەتونلارنى اساسىندا يازىردى و گاهدان عىتىنى حالدا ترجۇمە اولوردو.^۲ نريمان نريمانوۋ ۵۰ - دن آرتييق ايران حاققىنىدا مقاله يازىپ - خالقىنىڭ حركت لرىنى ترغىب و تشويق اندىردى. اۆزىنىڭ حاجى يىنگلى نين مقاله لرى ايران مؤوضوعونا چۆخ توققوشوردو. هاميدان آرتييق على اكبر صابير نين شئعرلىرى نين اۆچدىن بىرى ايران مشروطه اولاتلارنىڭ ايلگى لى اولوردو.

صابير بىر دۆشۆنجه لى عاليم كىمى، شئعرلىرى ايله مشروطه حركاتىنىڭ يۆل گۆستىرىدى. اتابك تىرۆز اولدو؛ صابير تىرۆز ايله مۇخالىف اولدوغو اۆچۆن يازىپ:

قتل الله ديز اتابكى، من كى بو امرى دانميرام

وار يئنه مين اتابكىز، يوخسا امللى قانميرام؟^۳

صابير بو شئعرىندە خالقنىڭ عىلمى حركت لره ئۆنلدىر. بىر اتابكى اولدۇرمكلە، ايش يىتمىر، بلكە مىنلرجه اتابكىن اولدوغونو، دۆشۆنمك گركدىر. ھمىن مؤوضوعا آرتىجا بىر شئعرىندە بئله تۇخونور:

گيرم اتابك اولدۇدە توپ و تۆنكىز ھانى؟

بحرى عميقى حربه كشتى - جنگى نيز ھانى؟

محمد على شاه، مشروطه نى بۇغماق اۆچۆن، روسىيالىڭ لىتياخوفو تهرانىن حرىي حاكىمى تىتىن اتىدى. موللانصرالدين «اتى ايران» ادلى مقاله ايله ايرتيجاغا قارشى چىخىنىپ بىر ايتىھام ايدىغانامەسى كىمى سىلىندى.^۴ سۆز يۇخ كى، ايرتيجاغ بو نشرىتە نين قارشىنىڭ ھر نىچە اولورسا، آلمانغا چالنىشمالى ايدى. شاه دستور و تىرىر، موللانصرالدين مجللەسى نين نۆسخە لرىنى پۇست خانانا دا توقىف اندىپ يايىلماسى نىڭ قارشى سىنىڭ آلسىنلار.^۵ آمما يئنه دە اونون بۆتۆن ساينىلارنى مۆنتىظىم بىر حالدا ايرانادا چاتىردى. اۆزلىك لره آذربايجان شىهرلىرىندە و تهرانددا موللانصرالدين اللردە گزىردى و ھامى اونو اۆخوتوردو. تىرىزدە صابير نين شئعرىندىن تىقلىد انىدەرك آتري بىدلر دە يازىلىپ موللانصرالدين شئعرى عۆنۆنىنىدا يايىلردى. بو شئعرلر، مىللىتىن شاھا

۱- ناظم آخوندوۋ، آذربايجان ظنر روزنامە لرى، تىرىز، ۱۳۵۸.

۱- يحيى آرىن پور، از صبا تا نىما، جلد ۱، تهران، ۱۳۷۱.

۳- صابير طاهىرزادە، ھۆپ ھۆپ نامە، باكى، ۱۹۱۳.

۴- بىرىنچى ماخذ، ص ۳۵.

۵- ايكىنچى ماخذ ۴۵.

نیسبت اولان نیغرتینی آشیکار اندیردی و اینقیلابچیلارین شاها قارشئ جساتینینی داهای آرتئیق چوخالدئیردی. عباس صحت یازئیردی: صابیرین شعرلری ایران حاققئیندا بیر مؤسئلح اوردو کیمی ایران مشروطهسینه خدمت اندیب.^۷

آرتاین پور دا یازئیر: «صابیرین شعرلری نین سییاسی دئیری اوردان بیلینیرکی، شاعیر قافقازدا اولای - اولای تنزار شیطرهسینده یاشاپاراق، ایران خالقئ ایله سس بیر اولوب، ایران اینقیلائییندان حیمایت اندیردی»^۸.

صابیر جسارتله ممدهللی شاهئ لوغازا قویوب، اؤنو بیر حیلهکار، یالانچی جاهیل، فاسید و بوئنو یوغون تمثیل چیسسی کیمی ایفشا اندیر. هوب - هوب نامهده ۳۰-۱۰ شعر تکجه «ممدهللی» عونوانئیندا یازمئشدیر. بیر نئرده اونون دلیجه سسله نیر:

میللت نئچه تاراج اولور اولسون نه ایشیم وار

دؤشمئلره مؤحتاج اولور اولسون نه ایشیم وار^۹.

آیرئ بیر شعرینده، ممدهللی دلیله دئئیر:

شهم، تاجدارم، قوی شوکتیم

ملک انحتیشامم، فلک رفعتم^{۱۰}.

و داهای بیر شعرینده مملکتی اوجوز قییمته حراجا قوئدوغونا سؤئله نیر:

چوخ اوجوز قییمته هر شئی ساتئیرام

آئی آلان، مملکتی «ری» ساتئیرام^{۱۱}

ئنه آیرئ بیر شعرده ممدهللی اؤز مؤرتجع طرفدارلارئنی سسله نیرک اولاردان یاردئیم دپله نیر:

مؤرتجع خادیملریم، ایندی خیدمت و اختی دئیر

یاتما یئین، هوشیار اولون، ایش و اختی، قشیرت و اختی دئیر^{۱۲}.

کیرلی جمعیتت یاپئین، مجلس قورون، شوورا اندین

۶- همان.

۷- هوب هوب نامه، مؤقدمه.

۸- آریانپور، همان، ص ۵۰.

۹- هوب هوب نامه، ص ۱۷.

۱۰- همان، ص ۱۱۸.

۱۱- همان، ص ۱۳۶.

۱۲- همان، ص ۱۶۷.

رشت - زنجان، ایرتيجاعين هر يتره ايجرا اندين
 هر ناسئيل سا ريشه نى مشروطه نى ايمحا اندين
 هئتيكل -ى منقور -ى ايستبدادىمى انحنيا اندين
 ايعتياشاهه باشلايئين هر يترده فوزصت واخسى دئر
 ياتمايئين، هوشيار اولون، ايش واخسى، قشيرت واخسى دئر
 بئله قولدور شاه، مملكتى اوزونوكو بيلير و خالقى اوز موقددراتيئنى تعيئن ائتمه يه هئنج
 حقلى سانمير:

من شاه -ى قوى شوكتم، ايران اوزوموندور
 ايران اوزومون، «رى» - طبرستان اوزوموندور
 آباد اولا، قالسا دا ويران اوزوموندور
 قانون -ى اساسى نه دى، فرمان اوزوموندور
 شوكت اوزومون، فخر اوزومون، شان اوزوموندور.^{۱۳}
 گاهدان صابير اوزونو ممدلى يه توتوب اونو هدهله تير و دئبير:
 دوغرودان دا ممدلى، قشيرت حلال اولسون سنها
 باغ -ى شه ده انتديين عيشرت حلال اولسون سنها
 اهليته شاه اولدوغون دوولت حلال اولسون سنها
 وئرديين مشروطه نى ميللت حلال اولسون سنها.^{۱۴}
 آيرئ بير شعرينده داها كسگين بير صورتده بئله دئبير:
 قم و مؤحنت فزون اولدو سبب بوينو يوغون اولدو
 اليقلر دوندو نون اولدو، سبب بوينو يوغون اولدو.^{۱۵}

بو شعرلرين هامئشئيندا گوزل ايتهام نامهلر، آجئقلاملار و گوزلدورملى سوزلر وار دئركى
 خالقددا شاها نيسبت دوشونجه، اينام و آيئلى يارادير. بونون يانئئيندا موللانصرالدين مجلله سى نين
 بوئوك كاريكاتوريسى عظيم عظيم زاده نين بو شعرلرين مضمونو يانئئيندا گوزل شكيل لرى يئر
 توتور. همين شكيل لرين تاثيرى شعرلردن آز اولمامئشدير.

بئله ليكله دئيه بيلهريك موللانصرالدين مجلله سى ايمپيرتاليزم دوزونون خالق اينقيلابى
 حاديه لرينه موئبت مونساييت بسله يهرک، مؤستملکه اسارتى آلتئيندا اولان بوتون خالقلارين آياغا

۱۳- همان، ص ۱۱۸.

۱۴- همان، ص ۱۳۹.

۱۵- همان، ص ۱۱۵.

۱۳- همان، ص ۱۱۸.

۱۴- همان، ص ۱۳۹.

۱۵- همان، ص ۱۱۵.

قالخیش میلی آزادلیق و ایستقلالیت اوغروندا کی موباریزه سینی ده مودافیه اندیردی. شرق عالمی نین اوتانماسی، اساس سیتاسی حادیه لر، «موللانصرالدین» صحیفه لرینده مونتظیم صورتده عکس انتدیر یلیردی و بو آرادا آذربایجان خالقسی، ها بئله بۆتۆن ایزان خالقسی نین خوشبخت لینی و آزادلیغی بو مجله نین اؤن بیلا نیندا یتر توتوردو. «ایراندا حوزرییت» آدلی فیله تونلار آز دئشیل ایدی. بو یازی لاردا، اینقلابی دؤغوران بیر چؤخ سببلر دؤزگۆن آیدین لاشیردی، خالقین قارشیتا قۆتدوغو سیتاسی مقصدلر ایضاح اولونوردو، اولکه نین آیری- آیری خالق عۆصیتان لاری نین مقصدی گۆسته ریلیردی.

«تبریزده ایغیتشاش» آدلی بیر شکیلده گۆسته ریلیردی کی، شهرده عۆصیتان قالخمیش، محمد علی شاه روس کۆنسل خاناسینا پناه گتیرمیش و بیر سئرا قۆزخویا دۆشمۆش مۆرتجع لرده اینگیلیس کۆنسل خاناسی نین قاپیسینی دۆتۆرلر. بئله شکیل لرین چؤخ نظره بئله گتیریر کی، موللانصرالدین باکیدا بۆخ، بلکه تبریزده چاپ اولوب، یایئیلیر. دؤغرونداندا نجه آئی تبریزده چاپ اولدو و چؤخلو دا تأثیر بوراخدئی. تبریزده اولان گۆنلر، اینقلاب حرکت لری گۆندن گۆنه گنیشله نیردی و موللانصرالدین بئله بیر دؤوره، مۆرتجع قۆولرین بیر- بیر تئورر یۆلو ایله آرادان قالدیرماسینی آز اهمیتلی بیر ایش گورۆب و اصیل قله دن اوزاق بیلیردی.

موللانصرالدین یۆز ایل بوندان اونجه یایئیلماغا باشلامیش، بو گۆن بو دیرلی مجله نی ورق ووراندا، سانکی بو گۆنۆن حادیه لرینی اوندان گورۆرۆک، بو حادیه لرله بئله فعال، جانلی و دؤزگۆن یاناشما دؤغرودان دا اینانیلمازدیر.

حاقلی اولاراق ایناتیریق موللانصرالدین مجله سی آذربایجان ادبیاتی نین اؤنملی بیر چاغیندا دۆنۆش نۆقطة سی یارادیب و ادبیاتیمیزین اینکیشافیندا، ها بئله بۆتۆک سیتاسی- ادبی سیمالارین یشتیشمه سینده بۆتۆک رۆل اوتناتیبیدیر. مشروطه اینقلابینی آراشدیرمادا تبریزین حرکتی ستارخان و باقرخان رهبرلیی ایله یاناشی موللانصرالدین مجله سی نده بیرگه آراشدیرماق گرکدیر. بو گۆن دیلیمیزین و ادبیاتیمیزین گلیشمه سینده موللانصرالدین مجله سی نین تأثیری دانئیلمازدیر نجه کی گۆنۆمۆزۆن ایجتیماعی - سیتاسی گنیشینده مشروطه حرکتینی دانماق اولماز.

سوال و جواب

- گوژمه! - باش اؤسته، یومارام
گوژلریم.
- دینمه! - مطیعم، کسرم سوژلریم.
- بیر سوژ انشیتمه! - قولاغیم باغلارام.
- گوژلمه! - پکی، شام - و - سحر آغلارام.
- قانما! - باچارمام! منی معذور دوت.
بوئله جه تکلیف محالی اونیوت!
قابل ایمکانمی اولور قانماماق؟!
مجمر نار ایچره اولوب یانماماق؟!
ائتله خموش آتش سوزاتینی
قیل منی آسوده، هم اوز جاتینی.

سوال - جواب

ترجمه: احمد شفانی

- نیین! - بله، چشم، دو چشم ندید.
- نگوا! - مطیعم، بله حرفم برید.
- نشنوا! - البته، شدم پاک کر
- نختند! - می گریم شب تا سحر.
- نفهم! - این را نتوانم دگر
دور کن این فکر محالت ز سر
لال شوم، کور شوم، کر شوم
لیک محال است که من خر شوم!
ساز خموش آتش سوزان خود
رحم بکن برمن بر جان خود

سوال - جواب

نسیم شمال

دست مزنا! - چشم - بیستم دو دست
راه مروا - چشم، دوپایم شکست
حرف مزنا! - قطع نمودم سخن
نطق مکن! - چشم بیستم دهن
هیچ نفهم! - این سخن عنوان مکن
خواهش نافهمی انسان مکن
لال شوم، کور شوم، کر شوم
لیک محال است که من خر شوم
چند روی همچو خران زیر بار!
سر زفضای بشریت بر آرا!

۱ - میرزه علی اکبر صابر اثر طاهر صلاح اوزن.

۲ - این بیت از نسیم شمال است.